

Technika videozáznamu v učitelském vzdělávání

Zdeněk Macek

Videozáznam má v profesionální přípravě budoucích učitelů prakticky neomezené pole působnosti, ve kterém může uplatnit svoji nezastupitelnou kvalitu — možnost autentického audiovizuálního záznamu průběhu jevů a procesů a možnost okamžité mnohonásobně objektivně opakovatelné reprodukce těchto dynamických fenoménů. Pro tyto vlastnosti je videozáznam významným prostředkem pedagogiky a v praxi se setkáváme se třemi základními přístupy. S videozáznamem vyučovací hodiny nebo fragmentu vyučovací hodiny řízené zkušeným učitelem, s videozáznamem vystoupení kandidáta učitelství v průběhu školní praxe a s videozáznamem mikrovyučování. Ve všech případech videozáznam umožňuje následnou analýzu, hodnocení, objektivizaci a zobecnění. K významným kladům videozáznamu patří také skutečnost, že může zpřístupnit prakticky neomezenému počtu studentů a učitelů práci vynikajících pedagogů, umožnit komparaci použitých metod a forem výuky, poskytnout zrcadlo vlastního výkonu, a tím i možnost jeho sebereflexe a korekce.

To všechno jsou zjevná pozitiva. Je však nutné reflektovat i negativní stránku videozáznamu vyučovacích procesů, jako je například narušení přirozeného klimatu třídy a průběhu vyučovacích interakcí a komunikací, psychický tlak závaznosti záznamu determinující chování vyučujícího i žáků, zúžený a často i subjektivní vzhled do vyučování postavením kamery a jejím ovládním.

Videozáznamem jako prostředkem pedagogiky, jeho typologií, specifiky, výrazovými prostředky a problémy tvorby jsem se zabýval v řadě článků v časopisu Vysoká škola.

Vzhledem k zaměření semináře na mikrovyučování a sebereflexi v přípravě učitele omezím svůj příspěvek jen na několik poznámek k oběma tematickým okruhům a na stručné představení grantového projektu, který přihlásila Pedagogická fakulta Ostravské univerzity do soutěže MŠMT. Projekt směřuje do rozvoje elementárních dovedností učitelské profese a je tedy velmi blízký záměrům semináře.

S mikrovyučováním, jeho videozáznamem a následnou analýzou jsem se poprvé setkal zhruba před patnácti lety na největší maďarské univerzitě ELTE v Budapešti. Mikrovyučování probíhalo v rámci semináře didaktiky

a studenti předváděli krátké výstupy před svými kolegy, kteří reprezentovali třídu. Musím přiznat, že přes výborné vedení semináře a vynikající technické zabezpečení jsem byl zklamán.

Uvedu jen několik zobecněných poznatků:

1. Student v roli vyučujícího se před svými kolegy nemůže s dostatečnou autenticitou stylizovat do role učitele například základní školy, stejně jako jeho kolegové do role žáků tohoto stupně.
2. Není dost dobře možné rozvíjet interakce a komunikace s kolegy na úrovni učitele a žáků nižšího stupně školy.
3. Za těchto okolností lze těžší objektivně posoudit kvalitu didaktizace učiva, metodických postupů a dosažených výsledků.
4. Videozáznam mikrovýstupů může plnit jen formální kritéria — sebereflexi vlastního vzhledu, chování a vyjadřování v roli vyučujícího.
5. Podobným způsobem koncipované mikrovyučování spadá, podle mého názoru, spíše do oblasti hraní rolí než rozvoje profesionálních dovedností.

Uvedené připomínky se týkají mikrovyučování uvedené formy. Snad existují progresivnější přístupy, ale neměl jsem příležitost je poznat.

Videozáznam v sebereflexi má nezastupitelnou úlohu. Mnohdy se však zapomíná na fázi adaptace, která může sebereflexi z videozáznamu významně ovlivnit.

Lidé, kteří nemají zkušenost s obrazovým a zvukovým záznamem sebe sama, a těch je většina i při současném rozvoji amatérské videotvorby, zažívají první kontakt se svým audiovizuálním dynamickým zobrazením velmi intenzivně. Intenzita jistého šoku ze sebe sama jim neumožňuje objektivně posuzovat obsah své činnosti, ale jen jeho vnější složku — formu.

Proto je nutné v první fázi práce s videozáznamem jako prostředkem sebereflexe ponechat dostatečný čas a prostor pro adaptaci na vlastní image. Adaptace je velmi individuální, závislá na úrovni sebepoznání, sebepojetí, sebekritičnosti, sebevědomí, sebedůvěry, aspirace a řadě jiných faktorů osobnosti a její psychiky. U někoho fáze adaptace na svůj image může trvat několik minut, u jiného bude ovlivňovat analýzu jeho činností ještě po dlouhé době.

Fázi adaptace je možné využít ke kritické sebereflexi například odpovězením na řadu otázek:

1. Jak se vám líbí ten člověk, jak na vás působí? Sebevědomě, nejistě, důvěryhodně, rozpačitě, sympaticky apod.
2. Jak byste ho charakterizoval?
3. Je přesvědčivý, důvěryhodný, autoritativní?
4. Je přitažlivý a bude umět získat lidi?
5. Má nějaké zjevné vady pro komunikaci?

Takových otázek je možné si položit mnoho a při jejich korektní upřímné výpovědi a zachování potřebné intimity může tato sebereflexe ve stavu emocionálního a kognitivního vypětí být významným prostředkem diagnózy a terapie sebe sama a sehrát významnou roli v rozvoji sebepoznání a profesionálního formování.

S jistým působením sebeobrazu a jeho vlivem na interpretaci a analýzu vlastních činností je třeba počítat i po adaptaci. Proto při analýze výstupu, zaznamenaného na videu, bude vhodnější v první fázi provést sebehodnocení bez shlednutí záznamu, v druhé fázi dát možnost je doplnit po shlednutí videozáznamu a ve třetí fázi analyzovat zvláště obrazovou a zvukovou složku zaznamenaného výstupu.

Grantový projekt, jehož základní strukturu v závěru příspěvku předkládám, sleduje stejné cíle jako seminář, což vyjadřuje i jeho pracovní název — Pedagogická způsobilost.

Absolventi učitelského studia vysokých škol si stěžují, že nejsou vybaveni dostatečnými pedagogickými dovednostmi a mají značné potíže při nástupu do praxe. Tuto skutečnost potvrzují nejen poznatky ze škol a kontaktů se začínajícími učiteli, ale i výsledky výzkumů (např. na PdF UK Praha). Problematice pedagogických dovedností a pedagogické způsobilosti je věnována již desítky let pozornost i v zahraničí bez významného kvalitativního posunu. Výsledky zkoumání jsou značně rozptýlené a jejich integrovaná aplikace do pedagogických praxí v rámci studia učitelství se nedá očekávat.

Cílem navrhovaného projektu „Pedagogická způsobilost“ je pomocí videozáznamů autentických i modelovaných pedagogických akcí vytvořit inventář, který by mohl být nezávisle na možnostech praxe demonstrován studentům učitelství, analyzován, diskutován a objektivizován.

Projekt představuje otevřený stavebnicový systém, který je možné neustále doplňovat a restrukturovat. Výhledově se předpokládá vstup dalších pedagogických fakult a vysokých škol učitelského zaměření. Široká účast by mohla znamenat určité sjednocení a optimalizaci pedagogických činností a vytvoření jisté rukověti učitele nejen začínajícího.

Pro realizaci tak náročného projektu je nutné vytvořit podmínky. Především získat školy a zkušené učitele, kteří budou schopni a ochotni demonstrovat na videozáznamu svoje pedagogické dovednosti a přístupy.

První tematický okruh je zaměřen na elementární pedagogické činnosti jako je vstup učitele do třídy, pozdravení žáků, zjištění absence, zápis do třídní knihy apod., a to v mnoha variantách předvedených různými učiteli. Student učitelství může k jednotlivým variantám zaujmout stanovisko a najít svůj osobitý přístup k uváděným pedagogickým činnostem. Součástí prvního tematického okruhu jsou i stručné výpovědi třídních učitelů o pro-

blematicke třídnictví a vedení třídy, včetně příslušné dokumentace. Jedná se o spontánní nepřipravená vyznání a osobité vztahy ke třídě a žákům. Únosnost tohoto přístupu a případné další možnosti ověří až realizace.

Druhý tematický okruh je již méně problematický, poněvadž je lépe teoreticky i prakticky zpracován v pedagogické literatuře a byl již v technice videozáznamu řešitelem ověřen (Pedagogické etudy v produkci UP Olomouc). Potíž bude spíše vybrat z nepřehledného množství metodických postupů ty nejzajímavější ve vyvážené skladbě oborů a vyučovacích předmětů.

Třetí tematický okruh je nejsložitější, poněvadž nemůže být zaznamenán v reálu, ale musí být modelován. Jedná se o nezvyklé, mnohdy konfliktní a pedagogicky náročné situace a jejich řešení. Tyto situace musí být simulovány ve studiu a nesmí předstírat realitu ani prostředím třídy. Umělá tvorba situací značně abstrahovaných představuje náročný úkol režijní i herecký. Také v tomto případě ukáže možnost různých přístupů a jejich únosnost až sama realizace. V každém případě bude k tomuto účelu nutné akusticky upravit stávající studio opatřením podlahové krytiny a závěsů pro odhlučnění a kvalitní zvukovou složku záznamu. Vytvoření technických podmínek by nemělo být finančně náročné. Stěžejní část nákladů představujících honoráře tvůrců videozáznamů a především učitelů, kteří budou ochotni podstoupit časově i fyzicky náročnou demonstraci svých pedagogických činností a nést riziko zveřejnění.

MACEK, Z.: Technika videozáznamu v učitelském vzdělávání. Pedagogická orientace 1997, 4, s. 41–44, ISSN 1211–4669.

Adresa autora: Doc. Zdeněk Macek, Pedagogická fakulta OU, Reální 6, 701 03 Ostrava